

פייר רונדו :

האומה הכורדית מול התנועות הערביות

כשפירסם נגיב עזורי ב־1905 את חיבורו המפורסם, „יקיצת האומה הערבית“¹, קישר אל התפתחותה של לאומנות ערבית, שכבר אז ניבא שעתידה הצינונית המדינית להיתקל בה, את התעצמותם הלאומית של הכורדים. ואכן, כלום לא היו אז הערבים והכורדים משועבדים באותה מידה לעריצות העות'ומנית? ואולם משך מחצית המאה שעברה מאז לא אימתו המאורעות במלוא המידה את נבואתו זו של המסאי הלבנוני. מטעמים שונים, ובפרט משום שהמדיניות הבריטית הניחה קלפיה על הפן־ערביות, ולאחר כמה נסיונות רופסים זנחה את הכורדיות ולעתים קרובות אף היתה לה לרועץ, נבדלו עד מאד גורלותיהן של שתי התנועות. כנגד ההצלחות הפרועות והמרעישות של הפן־ערביות המדינית אין לנו אלא ידיעות הבאות לסירוגים על מאמצי־סרק כורדיים. לציבור המערבי לא פסקה הבעיה הערבית מהיות ענין חשוב לענות בו ולחקרו; לעומת זאת לא עוררה השאלה הכורדית תשומת־לב אלא באקראי; לעתים רחוקות ניגשו אליה ברצינות, על אף סגולותיו ועוזו של העם הזה, המונה לפחות ששה מיליוני נפשות.² ועל אף מעמדו המיוחד בלב הרריה של קדמת־אסיה.

מכל מקום, ממחרת ההפיכה בבגדאד ב־14 ביולי 1958, אפשר היה לקרוא בתחוקה הזמנית של הרפובליקה העיראקית החדשה תקנות שאין להן אח ודוגמה בחוקיה של שום מדינה ערבית: „החברה העיראקית מיוסדת על שיתוף־פעולה מלא בין כל האזרחים, על כיבוד זכויותיהם וחירויותיהם. הערבים והכורדים שוֹתפים הם באומה הזאת. התחוקה ערבה לזכויותיהם הלאומיות בתוך החטיבה הלאומית העיראקית“.³

הדברים אמורים כאן בעובדה חשובה מאד, חשובה לא רק לכורדים עצמם אלא לכלל שיווי־המשקל במזרח. נשתדל לקבוע את מקומו של המאורע הזה בהתפתחות היחסים הערביים־הכורדיים ולעמוד על קצת מן הסיכויים שיוכל לפתוח להתפתחות האומה הכורדית לעתיד לבוא.

1. מגעים ויחסים מסורתיים בין הכורדים והערבים

בלא שנאריך בכך, שכן יהיה נושא זה ראוי לחקירה היסטורית וסוציולוגית מעמיקה, שלא קל יהיה ללקט את נתוני־היסוד שלה, שומה עלינו להביא בתחילה

כמה ידיעות תמציתיות מאד על היחסים הישנים והמסורתיים בין הכורדים ושכניהם הדרומיים, הערבים.

בגבולות ארץ־הנהרניים ואגאטוליה יושבים הכורדים מקדם־קדמתה בהר ואילו הערבים מחזיקים במישור. אם נתעלם לרגע מן הערים והעיירות, יסודות טיפוסיים בצביליזציה הערבית, שבהן הכורדים מועטים ביחס, הרי הכורדים והערבים נתונים באותו משטר חברתי מסורתי, השבט. בכל זאת, נבדלים שני הקיבוצים האלה באורח־חיהם בכללותו: הערבים, הלובשים בגדים רחבים, ומכסים ראשם ב"כפיה" המחזוקת בחבל ה"עגל", הם נוודים, מגדלי גמלים וצאן, ומשעה שהם נעשים יושבי־קבע הם מגדלים תבואות; הכורדים, הלובשים בגדים הדוקים לגופם, מקטורן ומכנסיים, "שאל ושאפיק", ולראשם כיפת לבה, "כום", שתכופות כרוך צניף סביבה, הם נוקדים נעים־ונדים, המגדלים כבשים, בעיקר עזים, האוספים ביערות את עפציה־האלון היפים לבורסקות, ומגדלים בעמקים ובמדרונות ההרים צמחי מאכל שונים, ואפילו גפנים.

בתחום־השוליים המטושטש בין ההר למישור מתערבבים שני ארחות־החיים האלה; קשיי החיים בהר, שלפעמים החמירו מחמת מעשקותיהם של העותומנים, הניעו את הכורדים להיאחו בשפלה. בגזירה של סוריה, בדרום ג'ראבלוס, חרן ונציבין; בעמקי החידקל ויובליו שבעיראק, סביב דוהוק, ארבל ושמשמאל מופיעים הם כילודי המקום לאמיתם, ומגעם עם האוכלוסים הערבים מתהדק והולך.

כמאה האחרונה לשלטון העותומני לובשים היחסים בין שתי הקבוצות האתניות צורות שונות עד מאד. עתים האלימות היא המושלת בכיפה; ה"מילי" של אברהים־פחה מנהלים בגזירה של סוריה קרבות־גבורה נגד שבטי שמאר; ובני האמאואנד האמיצים, בשולי צפון־המזרח של ארץ־הנהרניים, מפילים אימתם על עוברי־דרך וכפריים. אך לעתים קרובות ביותר קובעים הכורדים מקום לעצמם, לאחר שקיפחו פחות או יותר את קווי־האופי השבטיים שלהם, כעובדי־אדמה שלווים בדרך־כלל, והם מופיעים כמתנחלים לאמיתם, מתנחלים מועילים ביותר, בשובל הצפוני של ערבות ערב. לעתים יש אפילו ששבטי־הר כורדיים מסגלים לעצמם, במישור, את אורח־החיים של הנוודים הערבים ואפילו את לבושם, עם שהם שומרים על לשונם ועל הכרת עצמיותם; כך הוא הדבר בבני מיראן, בקצה המזרחי של סוריה של ימינו. ולבסוף, יש המסתגלים לקיום עירוני, דוגמת אנשי סולימאניה.

מכל־מקום, היחסים המסורתיים בין הכורדים לערבים אינם מצטמצמים אך ורק במגעים שבגבולות הקיבוצים האלה. הכורדים הועברו במספר ניכר למדי הרחק אל לב הארצות הערביות; עתים השולטנים הם שהגלו אותם, קבוצות־קבוצות, ועתים העסיקום השליטים בתפקידים מינהליים וצבאיים שגרמו להם לעקור סופית מקרקע־גידולם.

הודות לגירושים השולטניים נזרעו פה־ושם ריכוזים חשובים, שלהבדיל מן הישובים הכורדיים על גבולות הישוב הערבי הסתגלו פחות או יותר לארחות

החיים הערביים; כך, למשל, הכורדים הבאראזיים על החוף השמאלי של הנהר פרת, מדרום לערב־פונאר, ושבטי כורד־דאג (בתורכית „הר־הכורדים“), ממערב לחלב. פיזורים אלה משלימים את טשטוש ההפרדה האֶתְנו־גיאוגרפית בין כורדים לערבים; מלבד זאת גם מפוקפק הוא המקור האתני של כמה מן הקבוצות האלו; בני־שייח'אן שעל הנהר פרת טוענים למשל למוצא ערבי, והלאה משם מזרחה הברית של שבטי מילי היא בעצם כורדית־ערבית, הגם שהיא כורדית בהכרתה. אשר לאנשי־המלחמה או לפקדי־הרשות (במשטר התורכי היו אלה שנים שהם אחד), הרי פקדום גורלות שונים ומשונים ולפעמים מזהירים: אחד מהם, צלאת א־דין אל־איובי, ידוע שעשה לו שם בארץ־ישראל במלחמות נגד הצלבנים, אף יסד שושלת מפוארת בקאהיר; כמה וכמה אישים מגזע זה תפסו עוד לא מכבר מקומות בולטים בארצות המזרח (עטא פחה אל־איובי בסוריה, עלי ג'ודאת אל־איובי בעיראק). בדרך כך קמו ממש מושבות כורדיות ממקור צבאי, למשל בדמשק („הרובע הכורדי“, בצפון העיר), וכן בחורן ובעבר־הירדן, לאורך נתיב עולי־הרגל שהם היו אחראיים לשמירתו.

כמה כורדים עקורים נעשו אפוא יושבי־עיר; הערים גם משכו אליהן נכבדים וראשי שבטים שנתאחזו בהן, דוגמת בית בראזי בחמת; בקרב מרום־העם בסוריה ובעיראק יש אפילו מידה של סנוביוזם בהתייחסות על מוצא כורדי. בארצות הערביות (שכן מחוץ לקבוצות או למשפחות של סוריה ועיראק יש להזכיר גם את הפיאודלים הדרוזיים בהר הלבנון, כדוגמת בית ג'זמבלאט, וכפר מצרי כדוגמת קלמשאת, בפאיום), מצויים אפוא משכב־הימים כורדים ממקורות שונים, מקורות שתכופות הם גם מעורבים או מפוקפקים, שלעתים קרובות ביותר ניטשטש ייחודם, אם לא נעלם כליל, אך בלא שיפוג זכר המוצא הזה והגאווה עליו. אפשר לדבר אפוא, אמנם על מישור מקומי בלי ספק אך באורח מוחשי, על מידה מסוימת של סימביוזה עתיקה, שבזכותה היו יחסי הכורדים הערביים טובים הרבה יותר מיחסיהם עם התורכים, למשל, העומדים בסימן של מאבקים היסטוריים ושל איבת רוב הכורדים לרשות המרכזית. גורמי־מתח מעין אלה לא היו פועלים ביחסים שבין הקיבוצים הכורדים והערבים; ומחוץ למקרים יוצאים מן הכלל, בעיקר בשכבות הנמוכות, שגילו רגשות פרטיקולריסטיים שיכלו להגיע עד למידה של בוז הדדי, נוצר למעשה עירוב כורדי־ערבי שהביא לידי התמזגות חלקית.

2. הכורדים במדינה הלאומית הסורית

הטריטוריה של הרפובליקה הסורית, שנעשתה לא מכבר החבל הסורי של הרפובליקה־הערבית־המאוחדת, יש בה, ככל שאפשר לדון באין מיפקדים המבדילים את המיעוטים הגזעיים, לפחות 300,000 כורדים, השוכנים בעיקר בקצה הצפוני של הארץ.

על הישוב העתיק שנזכר למעלה נתוסף למעשה, בין שתי המלחמות, גל של כורדים שבאו מאנאטוליה המזרחית; אנשי השבטים האלה נמלטים היו ממוראי הכמאליזום, שביקש לאלצם בחוזק־יד ליטוש את אורח־החיים המסורתי שלהם, את לשונם ואת מנהגייהם, כמו גם את הרגש הלאומי שהיה מתפתח מתוך הפרטיקור לאריוס שלהם. בחסות המנדט הצרפתי המשיכו הפליטים הכורדיים האלה, שכם אחד עם ישובים נוצריים הדומים להם במקורם ובהלך־רגשותיהם, בפיתוחו של צפון הג'זירה, גם המריצוהו במידה ניכרת.

האוכלוסים האלה, שבמידה ידועה נשללו מהם ההנהגות המסורתיות שלהם, נאחזו באחוזות־קרקע נרחבות, יותר על פי הצרכים הכלכליים והחברתיים מאשר על פי וזשייכות העדתית. הנדידות האלו בכללותן גם החישו עוד יותר את התנוונות המשטר השבטי, שממילא נדון לכליה בארץ שכולה נתונה בתהליך של מודרניזציה; ושל ריכוז ממלכתי ומינהלי. בכל־זאת נתקיים השבט במידה רבה, פחות כמסגרת הייררכית ואוטוריטארית ויותר כבית־שימור לרוח הקבוצה ולפרטיקולאריזם הלאומי. בישובים הכורדיים החדשים ובאוכלוסיה הישנה כאחד התפתחו, מצד אחד, בורגנות של בעלי־קרקעות רבי־השפעה, ומצד שני, מעמד בינוני פעיל, גאה, תכופות למדי בעל־השכלה, השולח את העילית שלו למקצועות החפשיים. להוראה ולצבא.

הרגש הכורדי נתקיים בעינו, בקיבוצים האלה העקורים בחלקם, הן מכוח השפעתן של „התנועות הכורדיות“ בתורכיה הן מכוח פעילות תרבותית ענפה. אכן, הכורדים בסוריה גילו תשוקה ללימוד ולקידמה, ועל הכל גילו רצון לשמור, בכל הצורות שאפשר היה לסבלן, על אוצר הלשון והמסורות הלאומיות. התנועה התרבותית הזאת, כל־כולה ספונטאנית ובלתי־מאורגנת, נסתיעצה במידה רבה בפעולתם הנדיבה של האמירים ג'לאדת וקאמוראן עלי בדיר ח'אן, יוצאי־חלציהם של נסיכי בית בוטאן, שחיברו אלפבית כורדי מופלא באותיות לטיניות כמו גם הרבה והרבה ספרי בלשנות ודקדוק ויסוד פרסומים שונים. מן הסופרים הרבים שהעמידה תנועה זו יש לציין לפחות משורר אחד חשוב, ג'גרקוויין, שגילה כוחו בנושאים ליריים, לאומיים וחברתיים, ועזה השפעתו על בני־הנעורים.

המנדט הצרפתי האיר פנים להתפתחות התרבותית הזאת; כנגד זאת נהג הסתייגות שאין־למעלה־ממנה ביחס לאומנות הכורדית. מצד אחד, רצו השלטונות הצרפתיים להימנע מכל דבר שתוכל תורכיה לפרשו כהתגרות. מצד שני, הרי בשעה שהזרם הגדול של הפליטים הכורדיים לג'זירה יכול היה להצדיק את הענקתה הרשמית של אוטונומיה מקומית, שבעצם קיימת היתה בשלב מסוים בגליל־הספר הזה שהיה נתון למעשה לשלטון צרפתי ישר ועוררה בקורת רבה בדמשק, בה בשעה שקד המנדט דווקא לצמצם בהדרגה את מידת האוטונומיה שכבר הוענקה במקומות אחרים (לעלאוים, לדרוזים), על־מנת להשביע את רצונם של הלאומנים החותרים לאחדותה של סוריה. הכורדים, מכל־מקום, לא די שלא קופחו במאומה, אלא אף ניתן להם

להיכנס מתוך חופש גמור לחיים הציבוריים, בהתאם למסורת המקומית העתיקה של הסימביוזה הערבית-הכורדית. גם לאחר שקיבלה סוריה עצמאות מלאה, ב־1945, התמידה הסובלנות השלמה הזאת באורח טבעי.

בסוריה אפוא לא חדלו הכורדים מעולם מהשתמש באין מפריע בלשונם, שעם זאת לא הוכללה בשום תכנית־לימודים רשמית, ומעולם לא חדלו מהשתתף בלי סייג בחיים המדיניים. אחד מהם, הגנרל פאזי סילו, היה ראש־המדינה בימי הדיקטטורות הצבאיות; עוד אחד, חוסני בק באראזי, היה ראש־ממשלה, אלא שאחרי־כן עזב את הארץ בגלל נטיותיו הפוליטיות; שנים מן הרודנים הצבאיים, המרשל חוסני זעים והגנרל אדיב שישאקלי, היו כורדים־למחצה, וכמוהם כן מנהיג מפלגת ה־"בעת" הערבית, אפרם חוראני. אף כי בפרלמנט הסורי מעולם לא הוקצה להם שום מקום מיוחד, הרי תמיד היו בו כורדים וכורדים־למחצה, תכופות במספר רב יותר משהיו משיגים בדרך הייצוג היחסי; וב־1954 נבחר כורדי אחד מן "הרובע" צירה של דמשק, הוא מנהיגה של המפלגה הקומוניסטית הסורית, ח'אלד בגדאש. פירוט זה, שאפשר היה להאריך בו עוד הרבה, מעיד שהיו בסוריה כורדים בכל המחנות, ובתוך השאר בסיעות השמאל והשמאל הקיצוני; כשגיע לעיראק נשוב לצד זה של הדברים. הכורדים לא חדלו אפוא מהרגיש עצמם כבתוך שלהם במסגרת המדינה, וזמן שהוחזר המשטר הפרלמנטרי לסוריה ב־1954 סילקה חשדנותה של דמשק כלפי תורכיה את כל החששות שיכלה לעוררן לפנים זיקתם של אחדים מהם לשאיפות הלאומיות הכורדיות: הטריטוריה הכורדית הצריכה לשיחזור נמצאה למעשה מחוץ לגבולותיה של סוריה, שלא נגסה מן הטריטוריה הכורדית המסורתית אלא שטחים של־מה־בכך.

הנתונים השונים האלה הם המבארים לנו איך הרגישו הכורדים את עצמם בני־חורין במסגרתה של מדינה זו ובתוך האומה הסורית, אף כי מעולם לא ניהנו בסוריה משום זכויות־יתר פוליטיות. טענותיהם של הכורדים מכוונות היו כנגד תורכיה, איראן ועיראק, לא כנגד סוריה;⁴ האחרונה בהן, שהופנתה לוועידה של עמי אסיה ואפריקה, שנתכנסה בקאהיר בסוף דצמבר 1957, ושעוד נעמוד עליה בהמשך דברינו בקשר ליחסים בין הכורדים לפן־ערביות של היום, באה בפירוש מצד לאומנים כורדיים בסוריה ואינה מתריסה אלא כנגד מדינות אחרות.

3. הכורדים בממלכה ההאשמית של עיראק

דומה שבעיראק הכורדים מונים בקירוב 1,100,000, חמישית מן העם העיראקי, שיעור שאין הם מגיעים אליו בשום ארץ אחרת. להבדיל מסוריה הרי בתחומיה של עיראק למעשה כל הכורדים הם ילידי המקום; המשטר השבטי שלהם היה מושרש וחזק שם בתחילה הרבה יותר; מעט־מעט התמוטט בחלקו הגדול.⁵ כוח הלחימה של השבטים יורד והולך, המרות הממשלתית חודרת בהדרגה, נסללות דרכים שבעת־ובעונה־אחת הן מאפשרות את כניסת

כוחות המשטרה ואת חדירתה של כלכלת־השוק, המנהיגים מקפחים את תפקידיהם החברתיים המסורתיים ומוצאים דרכם לציביליזציה העירונית, תכופות הם נפקדים ממקומם ומחנכים את ילדיהם בבתי־הספר העירוניים — אלה הם אחדים מן הגילויים של התפוררות המשטר החברתי הישן.

התפתחות זו מורגשת ביחוד מחוץ להרים הגבוהים, וכן גם משתנים שיעוריה ממקום למקום. נתלוזז אליה, והחריפה, תמורות כלכליות מעמיקות למדי, שהתחוללו חרף העובדה ש„תכניות הפיתוח“ הגיעו אך במאוחר לאזורים הכורדיים, ובתוך השאר הביאו שם לידי תביעות קרקעיות, מהפכניות לפעמים.

ההתפתחות המדינית גם היא שימשה מקור למורת־רוח. חדירת הכוחות הבריטיים לעיראק בימות המלחמה של 18—1914, ומידת הענין שגילו אחדים מנציגי בריטניה־הגדולה במגמות הלאומיות הכורדיות, עוררו בזמנו תקוות מופלגות לאוטונומיה ואפילו לעצמאות. לא ארכו הימים ונכזבו התקוות האלו. הבריטים, שמדיניותם המזרחית היתה מיוסדת בראש־בראשונה על הסיוע לפן־ערביות, שאז ייצגה המלך פייצל שאותו הושיבו על כס־המלוכה בבגדאד, הגיעו בעצם עד־מהרה לכלל דעה שאם ב־זמן יגישו סעד לתנועה הלאומית הכורדית יסתבך תפקידם במידה מופלגת, בלא שיזכו מתוך כך ביתרון מכריע; הנה כי כן הצטמצמו כוונותיהם עד־מהרה ושוב לא היו מבקשים אלא למנוע קשיים בהר על־ידי „הקמת גליל, או גלילות, כורדיים אוטונומיים־למחצה, שאותם אפשר יהיה לצרף באורח גמיש לכל שלטון־קבע שיוקם במישורים“⁶. מצד שני עמדו על השוני החברתי, ואפילו הלשוני, בתוך הישוב הכורדי בעיראק, ועל המריבות הפנימיות בין ראשי־השבטים, ששליטתם גם היתה נחלשת והולכת; אולי הגוימו, קצת במתכוון, בערעורים אלה; מכל־מקום, משנתגלעו הקשיים הראשונים מיהרו לסלק ידם מן הנסיגות שהתכוונו לעשותם בתחילה לשם עידודה של אוטונומיה כורדית בצפון־מזרח עיראק.

גי־א־החזיון לנסיון הזה היה מהוו סולימאניה, חבל מיוחד למדי של כורדיסטן הדרומית, שבו היו הכורדים, עובדה יוצאת־דופן, יושבים בגוש עירוני נכבד למדי. המכשיר העיקרי היה כאן ראש־שבט חשוב, השייך מחמוד, שמראשית הכיבוש הבריטי ניתן לו לפרוש מרותו על כל הקבוצות הכורדיות בפלכי סולימאניה, כרכוך וארביל שתוצינה בכך. אבל משקיף מוסמך, שמילא תפקיד נכבד במדיניות הבריטית בעיראק, כותב: „עד־מהרה נתברר כי השייך העריך יותר מדי את הפופולאריות שלו, ולאמיתו של דבר נצטמצם שלטונו כמעט אך ורק בפלך סולימאניה. שום יזמה כעין זו לא ננקטה במחוזות של פלך מוצול, מקום שלא היתה כל דעת־קהל כורדית לאמיתה. הנסיון הראשון הזה באוטונומיה כורדית בתנאים מודרניים לא הוכתר בהצלחה“⁷. השייך מחמוד, שנראה היה לו כי מגבילים את סמכויותיו שלא כדין, התמרד, הודח, הושב אחרי־כן על כנו כדי שיעמוד נגד התורכים, שאותה שעה נחשבו מסוכנים, ולאחר שורה שלמה של

התנגשויות, שהניעו את הבריטים והעיראקים לפתוח בפעולות־מלחמה כנגדו, חוסל סופית ב־1932.

עסק ביש זה, וכן דיפון של מרידות שבטיות ואוטונומיסטיות שנתחוללו ברמה ובפרט אצל השייכים לבית בארזאן, מתרצים במידה ידועה את היחס השלילי שגילתה הלאומיות הכורדית כלפי ממשלת בגדאד. זו האחרונה ניאותה להעניק ל"מיעוט" הזה אי־אלו זכויות; בפרט הורשתה בכמה אזורים כורדיים הוראת הלשון הכורדית בבית־הספר היסודי והותר שימושה באדמיניסטרציה ובבתי־הדין; אך כל זה היה לשווא.

משעה שהמלכה השושלת ההאשמית היו הכורדים עוינים אותה; פלך סולימאניה סירב להשתתף במשאל־העם שאורגן על מועמדותו של האמיר פייצל לכס־המלוכה, ואילו בפלך כרפוך הצביעו הרוב נגד מועמדותו; אף אחד משני הפלכים האלה לא שלח באי־כוח טכס ההכתרה. אחרי חתימת החוזה האנגלו־עיראקי משנת 1930 על שיחוררה של עיראק, תבעו הכורדים, לשווא, ערובות של ממש. קמה בתוכם לא רק תנועה תרבותית נכבדה למדי, שהעמידה סופרים והיסטוריונים דוגמת תופיק והבה וחוסין חוסני מוקריאני ומספר כתבי־עת ספרותיים קבועים, אלא גם תנועה לאומית רבת־כוח, שלא נחלשה מחמת שיתופם של הכורדים, שתמיד היה מצומצם מדי, בחיים הפוליטיים והכלכליים של המדינה העיראקית (צירים כורדיים בפרלמנט, לפחות מיניסטר כורדי אחד בכל ממשלה, כמה פקידים כורדיים אך לא מינהל כורדי, שום פעולה של ממש, עד למועד מאוחר ביותר, לפיתוח הגלילות הכורדיים).

על רקע המצב החברתי והכלכלי של הכורדים בעיראק יכולים אנו להבין את התכונות המורכבות למדי של הזרם הלאומי הכורדי, שבארץ זו מעולם לא הצליח לארגן „אלא חלק קטן מן המשאבים שעמדו לרשותו בכוח“.⁸ ימים רבים לא הצליח להנהיג תיאום למעשה בין גילוייו השונים: תנועות־התנגדות שבטיות לחדירה הממשלתית, דוגמת זו של השייכים לבית בארזאן, מצד אחד, והתסיסה בנוער המשכיל, מצד שני. אף־על־פי־כן אין שום ספק שתנועה זו היא חלק מן התנועה הכורדית הכללית. כפי שהוכיחו ההדים שעוררה בעיראק, ב־1945, הקמת הרפובליקה הכורדית קצרת־הימים של מתאבאד בצפון איראן; ידוע שאז הצטרף מולא מוצטפא ברזאני למדינה הזאת, ולאחר שחרבה תר לו מקלט בארמניה הסובייטית, שבה נתקבל במאור־פנים. מאז היתה המפלגה הכורדית הדמוקרטית בעיראק, שלעתים קרובות ביותר פעלה במחתרת ובלי ספק היתה נוטה למדי לצד שמאל, חשודה בקשרים קומוניסטיים ונרדפת בשל כך; אותה האשמה היתה מושמעת כלפי כל תביעה כורדית, ומשום כך הרבה נכבדים ממוצא כורדי, שהיו בעלי השפעה בחברה או קשורים לממשלה, כדוגמת סעיד קאזו, שזמן רב שימש שר־הפנים, איש הידוע במרצו הרב, מסתייגים בחריפות מאחיהם הצעירים הנלחמים למען הרעיון הלאומי. כלום יש להזכיר לבסוף שבאביב 1956 סייעה עיראק

לאיראן, על פי ברית-בגדאד, לרדת להייו של שבט ג'אוואנרודי הכורדי, שזמן קצר קודם לכן מצא לו מפלט בעברו את הגבול? מצבם של הכורדים בעיראק בשנים האחרונות לשלטון ההאשמי מורכב היה אפוא. אין ספק שזאת היא הארץ היהידה, מחוץ לברית-המועצות, שבה היו מופרים כחטיבה נבדלת לעצמה, ובתוקף כך גיהנו מכמה זכויות בשטח המינהל והחינוך. מצויים היו הן בפרלמנט הן בממשלה, גם ניתן להם לשמור על תרבותם ולהוציא ספרים בלשונם. אבל התקוה לאוטונומיה מקומית, שלדעתם היו זכאים לה, מוגרה כליל. כל מיני מכשולים הועמדו על דרך ביטוין של התביעות הלאומיות, שטופחו על-ידי החוגים המשכילים שבנוער. הכורדיות הפעילה, אם אפשר לכנותה כך, נקטה אפוא כלפי עיראק ההאשמית עמדה חריפה הרבה יותר מאשר כלפי סוריה, הגם שאין זו מכירה בשום זכויות מיוחדות לכורדים.

4. הכורדים מול התנועות הערביות של ימינו וברפובליקה העיראקית החדשה

הכורדים, הזרזים לנצל כל הזדמנות על-מנת להסב תשומת-לב בינלאומית לעניינם, לא יכלו להחמיץ את שעת-הכושר שנודמנה להם במסגרת המאמץ החדש של הפן-ערביות השוקדת לערער את כל המסגרות הקיימות במזרח. בטרם נאשים אותם בשל כך באופורטוניזם ובטרם נחשוד בכוונותיהם כלפי המערב, ראוי לנו להדגיש שתי עובדות: א) שברית-בגדאד איחדה למעשה את הממשלות שדיכאום, אף פעלה כנגדם, ולפיכך אין זה מפתיע שהיו מבקשים אוון קשובה אצל יריביה הערביים של ברית זו; ב) שמאז 1945 הרבו נציגיהם בפניות, שלעתים קרובות היו משכנעות בהנמקות, אל האו"ם ואל מעצמות המערב השונות, ומעולם לא השיגו תוצאות אף לא נענו.

לפיכך אין פלא בדבר שבדצמבר 1957 פנתה קבוצה של כורדים מסוריה, ובראשם אלמנתו של חלוץ התחייה התרבותית והמדינית הכורדית, האמיר ג'לאדת בדיר-ח'אן, לוועידה של עמי אסיה ואפריקה שנתכנסה בקאהיר.

בקריאתם גוללו את תביעותיו של העם הכורדי, הזכירו את העצומות שהוגשו לריק לאו"ם (האחרונה בהן ב־3 במרס 1956), הרצו את תולדות התנועות הלאומיות מאז חוזה-סוור, וניתחו את מצב הכורדים במדינות השונות. באשר לתורכיה קובע התזכיר כי „דרישות הכורדים לא חרגו מעולם ממתן שלטון-בית, חופש ההתפתחות התרבותית, שמירת הלשון, המסורות והמנהגים, העלאת רמת-החיים“. הוא מונה את התנועות והמרירות שנתחוללו בארצות כורדיות שונות, „המעידות בבירור על החלטתו הנחושה של עמנו להשיג את חירותה ואיחודה של הארץ“, והוא מבטיח כי, „בניגוד לטענותיהם של שני המחנות העולמיים המסוכסכים... לא ינקה אף אחת מן המרידות האלו השראה מבחוץ“.

מצבם הנוכחי של הכורדים מתואר בזו הלשון: „אף באחד משלושת חלקי כורדיסטן אין בתי-ספר כורדיים, להוציא אי-אלה בתי-ספר יסודיים בעיראק. העתונים,

הפרסומים וספרייה הלימוד הכורדיים אסורים, פרט לכמה יוצאים מן הכלל בעיראק. מעמידים מכשולים רבים לפני סטודנטים כורדיים שסיימו את לימודיהם התיכוניים כדי למנעם מקנות להם השכלה גבוהה. הפקידים והקצינים הכורדים מורחקים מכל עמדה חשובה במנגנון הממשלתי. האזורים הכורדיים כפופים למשטר מיוחד של מינהל צבאי מדכא. המדינות השליטות אינן מבצעות באזורים הכורדיים שום רפורמות כלכליות, סניטריות, חברתיות וחינוכיות על-מנת להעלות את רמת חייהם של הכורדים, וזאת כדי שיוסיפו להיות עשוקים, רעבים, חולים ומשועבדים. ספרייה הלימוד הרשמיים, המפות, ספרי ההיסטוריה והגיאוגרפיה מעלימים כל זכר לכורדים ולכורדיסתן.⁹

דומה כי הוועידה לא נתנה דעתה במיוחד על תזכיר זה. לעומת זאת הרי מתחילת יוני 1958 אירגנה ממשלת קאהיר, שהיא עתה ממשלתה של הרפובליקה הערבית-המאוחדת, שידורי ראדיו בלשון הכורדית. הצהרה מטעם השגריר של הרפובליקה הערבית-המאוחדת בטהראן, שנתפרסמה ב־2 ביולי, בעקבות ההתרגשות שעוררו שידורים אלה באיראן והמחאה שהגישה ממשלת איראן, הטעימה שתכניות אלו מכוונות אך ורק לשוב הכורדי של סוריה הצפונית וכי „אין לממשלתו שום כוונה לגלות ענין באוכלוסים הכורדים היושבים בטריטוריה זרה, בין בפרס בין במקום אחר“. העתונות האיראנית מסרה בסוף יוני על אמצעים שונים שנקטו השלטונות בטהראן לפיתוח הגלילות הכורדיים של פרס; דומה כי יש קשר בין צעדים אלה לתגובות שעוררו השידורים הכורדיים מקאהיר. שידורים אלה, ותהי אשר תהיה מטרתם האמיתית, מכל־מקום הביאו לידי שבירתו של קשר־השתיקה סביב השאלה הכורדית; הלאומנים הכורדיים אינם יכולים שלא להכיר טובה על כך לשלטונות של הרפובליקה הערבית-המאוחדת.

באותה תקופה מסרו ידיעות שונות על תסיסה מסוימת בעיראק, בפרט בגליל כרכוך, מקום שנשמעו שידוריה של קאהיר או שפעלו בו סוכנים קומוניסטיים; דומה כי ממשלות עיראק ואיראן נקטו אז אמצעי־זהירות. הידיעות האלו, שעמדו גם על אחוזי הגבוה של הכורדים בצבא העיראקי ועל נסיונותיה של ממשלת בגדאד לשמור על נאמנותם של הללו, קדמו בימים אחדים להפיכה של ה־14 ביולי. הפיכה זו מעוררת סערה באנקרה, מקום שמתכנס אז המושב של מדינות ברית־בגדאד, והמברקים המגיעים מתורכיה משקפים את ההתרגשות: נסיונות ההתקוממות מצד השבטים בצפונה של עיראק „אפשר ישפיעו על שאר המיעוטים הכורדיים באיראן ובתורכיה“;¹⁰ המשטר החדש בעיראק אפשר שיסייע לתכניות הרוסיות ליצירת מדינה כורדית גרורה.¹¹

אכן, הממשלה העיראקית החדשה העניקה לאישים כורדיים מקום חשוב יותר מכפי המקובל. מיניסטר־החוץ החדש, עבדול ג'באר ג'ומארד, דומה שהיה בעל קשרי משפחה כורדיים; באבא עלי, מיניסטר העבודות הציבוריות והתובלה, הוא אחד מבניו של השייך מחמוד המהולל מסולימאניה; ח'אלד נקצ'ברדי, חבר מועצת־

הריבונות, נמנה על משפחה רבת-השפעה של שייכים מגליל דוהוק, וקרוי עליו שמה של אגודה ידועה שהקרינה השפעתה על כורדיסתן כולה. בניגוד לכמה חששות לא פשטה תחילה כל תסיסה מיוחדת בגלילות הכורדיים, אך מיד נקטו כמה וכמה צעדים לטובת הכורדים; עוד ב־20 ביולי ניחנו ושוחררו מספר מנהיגים לאומניים כורדיים, בכללם השייך אחמד ברזאני, אחיו של מולא מוצטפא, והמשורר גוראן; זמן קצר אחרי־כן הוכרז שמולא מוצטפא עצמו הורשה לחזור לעיראק; על הכל, כפי שצוין בתחילתו של מאמר זה, דובר בתחוקה הזמנית של הרפובליקה העיראקית על שיתוף מתוך שוויון בין הכורדים והערבים באומה העיראקית.

הצעדים הנדונים כאן נתקבלו בסיפוק עצום עלידי הכורדים של עיראק; החנינות עוררו תשואות נלהבות, ומשלחות ציוריות מן השבטים באו לבגדאד להודות לשלטונות. כתבי העת הספרותיים הכורדיים, שנקטו מיד נעימה פוליטית, שיבחו את כוונותיה של התחוקה החדשה ובתוך כך בישרו צעדים מקיפים עוד יותר; מעתה מגלגלים החוגים הכורדיים בעיראק ברעיון של הפיכת ארץ זו למדינה פדראלית לאמיתה, שבה מאוחדות חטיבה כורדית וחטיבה ערבית.

5. עתירות

ודאי קשה הדבר לחזות מראש את ההתפתחות הקרובה במצב בעיראק; גלוי וידוע שהרבה קשיים פנימיים כבר זיעזעו את ליכודה של הקבוצה השלטת, וכל מיני זרמים נאבקים בארץ, החל בפן־ערביות הנאצרית הפורנית בהבטחותיה וכלה בתעמולה שמנהלים חוגי השמאל הקיצוני, התנועה הלאומנית הכורדית, על אף משקלה המקומי ועל אף העידוד שזכתה לו זה־מקרוב, אינה אלא גורם אחד בתוך הרבה גורמים אחרים חשובים יותר, במצב הנמצא בעצם התפתחותו.

אף־על־פי־כן ברי שעתה שוב הועמדה הבעיה הכורדית על הפרק, בלשון ובתוקף שלא היו עולים על הדעת חדשים אחדים לפני כן.

היזמה שגילתה הרפובליקה־הערבית־המאוחדת בשידוריה נתכוונה בלי ספק להטריד את מדינות ברית־בגדאד. מאז האפיל עליהם רוח־הלב שנוהגת הממשלה העיראקית החדשה עם הכורדים, ואף שהיא עושה זאת לשם ייצובו של שיווי־המשקל הפנימי, הרי הצורה בה היא פועלת בהכרח יהיו לה הדים מעבר לגבולות.

משמעות רבה נודעת כאן לצעדים שנקטה ממשלת טהראן לטובת הכורדים. „המדיניות הכורדית” ודאי שלא תהיה ענין לממשלות הערביות של קאהיר ובגדאד בלבד, שביזמתן הושבה השאלה לחיים. כפי שראינו, הרי גם בתורכיה עצמה מדברים עתה סופרי העתונים על ה„כורדים”, אף כי עד לא מכבר היו מעמידים פנים כאילו אינם יודעים כלל על קיומם. ובאיראן ודאי אין צורך להוסיף עוד הרבה על הצעדים האחרונים למען תחזוק הוויקה הטבעית בין הפרסים לכורדים, הנמנים על אותו גזע ועל אותה קבוצה לשונית.

הכורדיות אפשר שתמלא מחר תפקיד בליישוער בשיווי־המשקל במזרח. אך אין כל הכרח שתהיה קשורה במיוחד לפן־ערביות, שכמדומה היא חפצה להניח עליה את קלפיה. הכורדיות עשויה ליצור בעיות בארצות הערביות עצמן: הכורדים בג'זירה של סוריה, למשל, כלום לא יחוושי משיכה לעיראק שנעשתה ליברלית כלפי אומתם? בכך יתחדש, באורח בלתי־צפוי אך הגיוני, הרעיון של „השהרון הפורה“. הדעת נותנת שאפשרות זו מעסיקה כבר את קאהיר ודמשק. הקושי לגבי הכורדים יהיה, בהיעדר אירגון ריכוזי, בהכנסת תיאום בפעולה שמאז ומעולם נשקפת לה הסכנה שתהיה רגשנית ומקוטעת, כלל לא מלוכדת ומציאותית. אך ראוי לקוות שלא תוחמץ שעת־הכושר הזאת להשיג לעם הכורדי יתר צדק ויתר בטחון; לבטח יימצא שיווי־המשקל העמוק של המזרח נשכר אם תחדל האומה הזאת האצילה והאמיצה מהיות כדור־משחק ותוכל גם היא, בכללותה, לתרום תרומה מוחשית להתפתחותו וליציבותו של האזור.

הערות:

- 1 נגיב עזורי, „יקינת האומה הערבית באסיה התורכית, גוכח האינטרסים של המעצמות הזרות, הקוריה הקתולית והפטריארכיה האויקומנית והניגודים שביניהן“, פאריז (1905).
- 2 צ' ג'. אדמונדס העריך לא מכבר את מספר הכורדים בחמישה מיליונים („דיילי טלגרף“, 22 ביולי 1958); הכורדים עצמם נקבו מספר של אחד־עשר מיליונים בפנייתם מחודש דצמבר 1957 לוועידת קאהיר, שאותה נותח בהמשך המאמר. כמובן, אין שום מיפקד מהימן. מתעוררת גם השאלה אם ציבורים מסוימים של הרריים בדרום־ערב איראן, לורים ובכטארים, צריכים להיחשב ענפים של העם הכורדי או לא.
- 3 „לה־מונד“, 29 ביולי 1958, המנתח את התחוקה הזמנית העיראקית, שהוגשה ב־27 ביולי 1958 עלידי ראש־הממשלה, הבריגדיר עבדול כרים קאסם, ומביא חלקים ממנה. הקטע המועתק כאן מקביל לסעיף 3 בתחוקה. ההדגשות — שלנו.
- 4 ר' מאמרנו, התביעות הלאומיות הכורדיות, 1943—1949, Cahiers de l'Orient Contemporain, XVIII - XIX porain, ע' 71 - 65.
- 5 על פי צ' ג'. אדמונדס, הכורדים בנקודת־המוקד של המזרח התיכון, „דיילי טלגרף“, 22 ביולי 1958.
- 6 בנקודה זו, וכן באשר להתפתחות המדינית, ר' מחוץ למאמר המצוין קודם, את צ' ג'. אדמונדס, הכורדים בעיראק, „מידל איסט ג'ורנל“, חורף 1957, ע"ע 52-62.
- 7 צ' ג'. אדמונדס, ש.ם.
- 8 ו. ל. א., „כורדיסתן העיראקית, חבל לא נודע“, „העולם כיום“ (אנגלית), אוקטובר 1956, ע' 429.
- 9 מובא ב„אפריקה ואסיה“ (צרפתית), מס. 4, 1958, ע"ע 6516. „שלושת חלקי כורדיסתן“, בלשון המחברים, הם הגלילות הכורדיים בתורכיה, איראן ועיראק.
- 10 מברק של ס"צ מאיסטנבול, 18 ביולי 1958.
- 11 מברק מאיסטנבול ב„דיילי מייל“, 21 ביולי 1958.